

הרב יואל דומב

המושג "אחריות אישית" מורה על אדם הלוקח תפקיד אחראי ובכל זמן נתון יכול להצדיק את התנהלותו ופעלו בביצוע תפקידו. במצב אידיאלי כל איש ציבור היה צריך לייצג את פעילותו ולנהוג בשקיפות כלפי הציבור, ולא היה זקוק לסיוע חיצוני כדי להצדיק עצמו כלפיהם. אולם בשל חולשת הטבע של בני אדם וחוסר העקביות שלהם בניהול עסקיהם, יש צורך במערכת נפרדת של איזונים ובלמים כדי לבקר ולבדוק היטב את תפקודם של אותם אנשים. לתחום הביקורת הפיננסית דרוש תשומת לב מיוחדת בשל הנטייה השכיחה של בני אדם לבזבז משאבים ולנצלם שלא כראוי, ולשם כך קיימת מקצוע הביקורת, שתפקידה לקבל תמונה מהימנה של תפקוד הפירמה או הארגון ולהעריך את מצבו הכלכלי האמיתי. הבעיה היא היכן צריך למצוא את האיזון בין אמון ופיקוח. אם אדם יחוש כל הזמן שמעשיו נבחנים בפיקוח הדוק הוא עלול לפעול בניגוד למטרות שלשמן הוא נבחר לתפקידו. למשל, הוא לא יפעל לקדם רעיונות חדשים וחיוביים כי הוא עלול להיחשב כמי שחורג מתפקידו בכך. מאידך, אם יתנו לו חופש מוחלט הוא עלול להגיע להחלטות שגויות וחסרות אחריות. האם לא מספיק לנו לדעת שאדם הוא איש ישר ונאמן, ועל סמך זה להניח שהוא פועל למען האינטרס הציבורי בלבד?

ד"ר יצחק נבנצל ז"ל, מבקר המדינה במשך 20 שנה, טען ש"אמינות היא דרישה בסיסית עבור עובד ציבור, אך היא אינה מספקת. בנוסף על כך יש צורך בפיקוח נאות, ומערך פיקוח מפורט".

משה ותרומות המשכן - הצורך בביקורת ושקיפות

ניתן למצוא הד לדילמה שתוארה לעיל בפרשת פקודי. בפרשה מופיע תיאור מפורט של כל הנדבות שנתרמו להקמת המשכן ולשם מה יועדו אותם תרומות. לא בכדי הציג משה את אותם נתונים. המדרש (שמות רבה נ"א, תנחומא ז) אומר ששמע אנשים ריקים שריננו אחריו: "ראה כמה עורפו של משה שמן? (מרוב עושר)" ואחרים אמרו "אין פלא שמשה הוא עשיר-אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש (מצפה) שיהיה עשיר?". עקב כך משה שכר את שירותיו של איתמר, בנו של אהרן, כדי לערוך בקורת מקיפה של כל תרומות המשכן, ואת זה לומד המדרש מלשון הפסוק הראשון בפרשה, בה נאמר "אשר פוקד על פי משה" (בנין פועל) ולא "אשר פקד". ואמנם משה לבד התקשה לתת חשבון מדויק על כל הפריטים, ושכח חלק מהם (מדרש שם), ונזקק לסיוע אלוקי כדי לזכור לבסוף את ייעוד אותם פריטים.

המדרש גם מסיק הלכה חשובה מהעסקתו של איתמר: "אין ממנים שררה על הציבור בממון פחות משניים". כלומר, כדי שהחולל לא ישמור על השמנת חייב להיות תמיד מבקר חיצוני בלתי תלוי שיפקח על הפעילות הפיננסית. משה אף זוכה להגדרה של "איש אמונות, רב ברכות" בשל העובדה שהסכים לקבל עליו ביקורת חיצונית של איתמר ולא להסתפק בביקורת עצמית, כדי לרכוש את אמון הציבור.

החובה לסמוך על גבאי צדקה

לעומת מדרש זה שמדגיש את חשיבות הביקורת, מצאנו מדרש אחר שנוקט עמדה הפוכה, בהסתמך על פסוק בספר מלכים (ב, י"ב-ט"ז) ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם כי באמונה הם עושים" (גזברי בית המקדש לא נדרשו לתת חשבון איך הם חילקו את הכספים לעובדי בית המקדש, כי הם לא היו חשודים בעיני הממונים שלהם)

ממקור זה נראה שכאשר יש אנשים אמינים בתפקידים רגישים יש לסמוך על יושרם ואין צורך לדרוש מהם הסברים על האופן שבו הם ניצלו את המשאבים שבידיהם. ואמנם, התלמוד (בבא בתרא ט. ט.) מסיק מכאן ש"אין מחשבין בצדקה עם גבאי הצדקה" (לומר היכן נתתם מעות שגביתם-רש"י). הלכה זו הובאה בשולחן ערוך-יורה דעה סימן רנ"ז. איך אם כן ניישב את הסתירה בין גישת ההלכה לגישת המדרש הראשון שהבאנו?

הרלב"ג: החובה המוסרית מצד האחראים

רבי לוי בן גרשון, פרשן ופולמוסן בן המאה ה-13, עמד על מדוכה זו (בפירושו על התורה, פרשת פקודי) וטען שלמרות שאין חיוב הלכתי לתת דו"ח על כל הפעילות, ישנה חובה מוסרית להיות שקוף כדי למנוע חשד ממנו. גם רעיון מניעת חשד מופיע במקרא. המשנה במסכת שקלים (פרק ג משנה ב) מדגישה שאסור למי שאחראי על חלוקת כספי התרומות לבית המקדש להיכנס ולקחת את התרומות בלבוש ששפתו כפולה או ששוליו מקופלים, וגם לא בנעליים, כיון שאם יעשיר הוא יעורר את חשדם של בני אדם שהוא גונב חלק מכספי התרומות לעצמו, ואם יעני יאמרו שנגנש על מעילה בכספי הציבור. המקור לכך הוא הפסוק "והייתם נקיים מה' ומישראל" (במדבר ל"ב, כ"ב), שמורה על חובה להציג לראווה את היושר האישי ולא להתיר אותו בתחום שבין אדם לקונו. אמנם "אין מחשבין בצדקה" מצד הנותנים, אך זה אינו פוטר את גבאי הצדקה מן המחויבות לתת חשבון מפורט על מעשיו, וכך יאה לו כדי לשמור על טוהר שמו ולהשיב לכל מבקריו. ואכן הטור (סימן רנ"ז) ובעקבותיו הרמ"א (שם) פסקו ש"משום והייתם נקיים מה' ומישראל טוב להם שיתנו חשבון".

להחמיר כדי לצאת ידי הבריות: גישת החתם סופר

בעניין זה של "והייתם נקיים" כתב רבי משה סופר, החת"ם סופר, דברים מפליאים: (שו"ת חלק ו, ליקוטים סימן נ"ט)

ודע בני ותלמידי כי כל ימי הייתי מצטער על המקרא הזה "והייתם נקיים מה' ומישראל", ושתי חובות אלו-נקיות מה' יתברך והנקיות מישראל עמו-הם שני רוכבים צמודים על גבנו, ויותר אפשרי לצאת ידי החוב הראשון היינו ידי שמים יותר הרבה ויותר מלצאת ידי הבריות, כי הם

חושבים מחשבות זרות... ועונשו יותר קשה מאד מאד עד לאין מספר ממי שאינו יוצא ידי שמים ח"ו, והוא מש"ס סוף פרק יום הכיפורים (פ"ו). בענין חלול ה' דאין לו כפרה כלל, רוצה לומר: ושיעור חלול ה' כגון רב דשקיל בשרא ולא יהיב דמי לאלתר (לקח בשר בהקפה-דבר שאין בו לכאורה עבירה), ובעונותינו הרבים שכיח בדברי הבריות "למדן כזה יעשה דבר זה?", והוא שגור בפיהם, ואפילו על חשד סברא בעלמא. והשתא אי נמי (גם אם) היה אותו הלמדן עושה כשורה ויצא ידי שמים בכל יכולתו האפשרי אלא שלא נזהר עד שטעו בו אלו שותי שכר ועשאוהו מגנינותם, הרי הוא כבר נלכד במצודתם. ואני הרהרתי כמה פעמים אם אפשר שקיים אדם בעולם מקרא זה על מתכונתו ואולי על זה כייל (הכליל) שלמה המלך ע"ה "אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" – רצונו לומר שאפילו בעשייתו כל טוב אי אפשר שלא יחטא על כל פנים באופן השני הנ"ל ביציאת ידי הבריות.

מדברי החתם סופר רואים עד כמה הוא חשש מסוג הרינונים שפקדו את משה רבינו במדבר. גם אם התלמיד חכם עשה הכל כשורה אלא שהבריות טעו וחשדו בו שהוא עושה שלא כהוגן, יש בכך חילול ה' לדעת החתם סופר, כיון שלא קיים את חובת השקיפות שלו כלפי הציבור. יוצא אם כך שלמרות ששקיפות אינה מעוגנת בהלכה כחיוב, היא עומדת ביסודו של היהדות, משום שרק על ידי השקיפות המוסרית יכול אדם להוכיח לכל העם שהוא מקיים את ערכי התורה שהוא מייצג. הקושי בכך טמון בנטייה של אנשים לשפוט מנהיגי ציבור לפי קריטריונים מחמירים מאוד ולחשוך בהם גם כאשר הם פועלים על פי התורה, ולכן החתם סופר חשב שכל אדם עלול להיכשל בחילול ה' כשאינו מבהיר את מעשיו כראוי.

סיכום

לסיכום, ישנו איזון עדין בין הצורך לתת אמון באנשי ציבור לבין המחויבות של אותם אנשי ציבור ליזום מצד עצמם מערך בקורת אפקטיבית כדי לוודא שהם לא טעו וכדי לשמור על שמם הטוב בעיני כלל הציבור. המשנה בשקלים שמבארת את מצוות השקיפות מסיימת בעצתו של שלמה המלך לאיש ציבור: "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם" (משלי ג"ד).

הרב יואל דומב, נשוי ואב ל-5, משמש כחוקר במרכז לערכים בעסקים-ירושלים וכו"מ בבית המדרש של בית ספר גבוה לטכנולוגיה "מכון לב" בירושלים. בשלהי שנת 2000 (תשס"א) קיבל מלגת מחקר מטעם המרכז לעסוק בסוגיות הנוגעות לערכים בעסקים, ולפתח תכניות לימוד בנושאים אלו. הרב דומב, שהוא גם בוגד בי"ס גבוה לטכנולוגיה במגמת חשבונאות ניהולית, מלמד בבית המדרש שיעורים בנושאים אלו, ואף כתב כ-60 מאמרים בעברית ובאנגלית, המוצגים באתרים שלנו (www.besr.org, www.etika.org.il). בנוסף על כך עסק בנושאים כגון ההשתמטות ממסים, זכויות יוצרים בהלכה, דיני פועלים וכן כתב חוברת בנושא אונאת ממון. בעבר לימד גם בבית ספר "לציון ברינה", וכן בישיבת "שערי ירושלים".